

NOVOROČNÍ POŠTOVNÍ KNÍŽKY

ZDENKA BOSÁKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek se zabývá charakteristikou poštovních knížek vycházejících na území dnešní České republiky. Všímá si grafické podoby a obsahu tohoto druhu dokumentu. Dále upozorňuje na úskalí při identifikaci jednotlivých titulů záměnou poštovního doručovatele za autora. Na konci textu je přehled titulů, kterých se příspěvek týká.

Klíčová slova: Poštovní knížky, poštovní služby, Čechy, Morava, Slezsko, 18.–19. století.

Institut pošty jako služby doručující vzkazy a zásilky znali již ve starověku, nalezneme ji v každém státním útvaru. Jednotliví poslové nebyli nejdříve nijak organizováni, v Evropě se organizovaná pošta objevila poprvé ve 14. století v Itálii, na našem území to bylo v 1. polovině 16. století.

Poštovní knížky, o kterých pojednává tento příspěvek, se začaly objevovat v 18. století. První na našem území doloženou poštovní knížkou je titul *Ein ganz neues Postpaquet* vydaný v roce 1779 v Olomouci.¹ V roce 1854 pak vyšla první knížka souběžně německy a česky. Samostatné české knížky začaly vycházet o pár let později. Konec tohoto typu literatury nastal v roce 1948. Podle některých zdrojů existuje tradice novoročních poštovních knížek v německy mluvících zemích dodnes, žádnou současnou poštovní knížku se mi ale najít nepodařilo.

Knížky se vyvinuly z letáků rozdáváných zaměstnanci pošty za účelem získání drobného tuzéru. Zákazníkům měly přinést zábavu a ve většině případů také informace o poštovních službách. Podobné drobné pozornosti rozdávali i příslušníci jiných profesí, například komičníci rozdávají nástěnné kalendáře dodnes.

Obsah poštovních knížek se titul od titulu mírně lišil, záleželo na nakladateli i autorovi/editorovi. Vzhledem k původnímu účelu knížek byly hlavním obsahem drobné zábavné útvary. Na začátku byla vždy báseň oslavující nový rok spolu s přáním všeho nejlepšího a poděkováním za dobré vztahy. V některých případech najdeme v těchto básních i náznak žádosti o drobné peníze.² Například novoroční báseň v titulu *Poštovní knížka na r. 1882* nakladatele Josefa Bertla končí slokou:

„Vždyť vím, že potom také
spíš padne ňáký ‚flok‘;
a potom vřele volám:
Moc šťastný ‚Nový rok‘!“

Další obvyklou součástí byly anekdoty, rébusy a hádanky. Anekdoty se svým charakterem podobaly anekdotám z knižních kalendářů a je velmi pravděpodobné, že nakladatelé používali stejné kusy pro kalendáře i poštovní knížky. Jiná situace byla u rébusů a hádanek, tyto byly vždy s poštovní tematikou. Například Josef R. Vilímek otiskl v knížce na rok 1898 vzkaz pro čtenáře v Morseově abecedě.

1 HAUZNER, P. Novoroční poštovní knížky. *Filatelie: časopis českých a slovenských filatelistů*. 2010, 2010(6): 36–37.

2 To, že poštovní doručovatelé za knížky někdy obdrželi drobné peníze je zmíněno například zde: *Wenn der Briefträger zu Neujahr klingelt – oesterreich. ORF.at* [online] [cit. 2015-08-30]. Dostupné z: <http://wiev1.orf.at/stories/241505>

Opětovné používání částí kalendářů v poštovních knížkách Vilímek v předmluvě ke knížce na rok 1890 přiznává a slibuje nápravu, z poštovních knížek chce udělat „literárně cennou publikaci odbornou“, která by měla podobnou podobu a úlohu jako odborné kalendáře. Aby k přeměně obsahu mohlo dojít, vyzývá listonoše k tomu, aby každou veselou příhodu zaznamenali a poslali nakladateli. Ke změně poštovních knížek na odbornou publikaci ale nikdy nedošlo.³

V některých knížkách sice najdeme přehledné kalendáře (1–2 strany), nikdy se ale nejedná o stěžejní část svazku. Výjimkou je knížka *Neues Post-Büchlein auf das Jahr 1806* vydaná u Bohumila Haase. Jedná se o kalendář (Kalender auf das Jar 1806), ke kterému je pouze přidaná druhá titulní strana poštovní knížky. Od ostatních titulů se na první pohled liší rozsahem i formátem. V této podobě vyšla ale knížka pouze jednou. Důvodem mohlo být to, že na kalendářovou literaturu byla po celé 19. století uvalena daň a prodej kalendářů tvořil nemalou část výdělku nakladatelů. Oproti tomu poštovní knížky byly rozšiřovány poštovními zaměstnanci zdarma.

Překvapivě ne ve všech, ale ve většině poštovních knížek nacházíme informace o poštovních službách. Zmíněny bývají doby odjezdu a příjezdu pošty do větších měst a přehled jednotlivých poštovních tras. Vzhledem k tomu, že v 19. století byly ještě pro osobní přepravu používány stejné dopravní prostředky jako pro dopravu pošty, byly zde zahrnuty ceníky přepravy osob i pošty. Ve druhé polovině 19. století byly knížky také používány pro propagaci telefonu, a to pomocí povídek nebo kreslených anekdot.

Zaměstnanci pošty se snažili pomocí obsahu knížky poučit své zákazníky a tím si zjednodušit práci. Často se proto vyskytují návody pro psaní dopisů a hlavně pro psaní adres. To bylo zábavnou formou (ukázka zábavných adres) nebo přímo příkladem správně a nesprávně napsaných údajů. Nenápadně je zde zmíněna nutnost dopisy a jiné poštovní zásilky vyplatet, a to správným obnosem. V některých knížkách najdeme také návody, jak psát samotné dopisy, a to s ohledem na adresáta a účel, kterého chce pisatel dopisem docílit.

Mezi poštovní služby patřila také distribuce novin a časopisů. V knížkách z konce 18. století a 1. poloviny 19. století nalezneme nejen seznam domácích, ale i zahraničních novin a časopisů, a to včetně jejich ceny a podmínek předplatného.

Na titulní stránce nebo obálce pod názvem bývá místo pro jméno doručovatele. Pouze u nejstarších titulů nalezneme jméno autora. Ve většině případů se zde ale vyskytovalo jméno konkrétního poštovního doručovatele, někdy napsané rukou, jindy natištěné razítkem. V některých případech se na první pohled nedá rozlišit, zda se jedná o prvotně nebo dodatečně natištěné jméno. S tím souvisí problém s identifikací knížek v knihovních katalozích, některé knihovny v lístkových katalozích uvádí v hlavním záhlaví jméno poštovního doručovatele.

Jak již bylo zmíněno, poštovní knížky byly rozdávány zdarma. Proto se nedá očekávat, že by se jednalo o bohatě zdobené svazky. U starších knížek (zhruba do konce 20. let 19. století) byla výzdoba omezena na malou tematicky zaměřenou ilustraci na titulní stránce, později na frontispis, zpodobňující poštovní doručovatele nesoucí poštovní knížku. Tato ilustrace se zhruba v polovině 19. století přesunula na obálku, která byla z barevného papíru. Stále se ale jednalo pouze o černobílý tisk. V té samé době nalezneme v obsahu 1–2 ilustrované anekdoty, většinu rozsahu stále tvořil text.

3 Nutno dodat, že koncem 19. století došlo k minimálně dvěma pokusům o vydávání kalendáře s poštovní tematikou, ale ani jeden z nich nepřekonal 5 ročníků. Jednalo se o *Post-Kalender für den böhmischen Postbezirk*, který vydal v roce 1877 F. Zdarssa v Českých Budějovicích a *Post- & Telegraf-Kalender*, vycházející v letech 1892–1895 v Pardubicích u Eduarda Kmínka.

V 80. letech 19. století došlo k významné změně. Od této doby až do 40. let 20. století vycházely poštovní knížky s barevnou obálkou. Na té byl vždy vypořádán poštovní doručovatel, který svým spokojeným zákazníkům nese dopisy.⁴ V obsahu dostaly větší prostor kreslené anekdoty.

Při pokusu o identifikaci jednotlivých titulů poštovních knížek narazíme na několik úskalí. Poštovní knížky nejsou jednou nerozlišitelnou skupinou, i když většina zdrojů, pokud je vůbec uvádí, je za ni považuje. Na území Čech a Moravy vycházely knížky v češtině, němčině a dvojjazyčně. V některých případech vyšla česká a německá část zvlášť. Přehled titulů je uveden pod textem tohoto článku.

Vzhledem k tomu, že se jedná o spotřební materiál, nejsou poštovní knížky uváděny v bibliografiích. Pouze Laiske⁵ se ve svém soupisu omezil na jedno heslo (č. 604), kde je poznámka o různých názvech a přehled signatur.

POŠTOVNÍ KNÍŽKY VYDÁVANÉ NA ÚZEMÍ DNEŠNÍCH ČECH, MORAVY A SLEZSKA

Schwarz, W. Zum neuen Jahre... Prag: Schönfeld, [1799–1812].

Abentheuerliche Historia von dem wilden und unersättlichen Kriegesgotte bey dem gottlosen Heydenwolke Mars, Mavors oder Marspiter benamset: wie selbster eine honette Reisegesellschaft... persuadiren lässet. Prag: Hrabische Erben, 1802.

Olmützer Postbüchel für das... Jahr: ein Neujahrsgehenk denen verehrungswürdigen Gönnern der Briefpost, gewidmet von dem bereitwilligen Briefträger. Brünn: [s.n.], [1802–1891].

Der moderne Briefsteller sammt beygefügtten Adressen-Formular gesammelt von den k.k. Oberpostamts-Briefträgern zu Prag. [Prag: s.n.], 1804.

Neues Post-Büchlein auf das Jahr 1806: enthaltend ernsthafte Poesien für die leichtsinnige Jugend... Prag: Gottlieb Haase, [1805].

Das Postbüchlein, oder der Postillion Eliasch zum neuen Jahr 1814. Brünn: Johann Georg Gastl, 1814.

Postbüchlein auf das Jahr...: allen unsern hohen Gönnern nach Standesgebühr in Unterhängkeit gewidmet. Prag: [s.n.], 1814–[1821].

Post-Büchel für das Jahr...: unsern hohen Gönnern in Ehrfurcht gewidmet von den k.k. Oberpostamts-Briefträgern zu Prag. Prag: Scholl & Landau, 1825–1869.

Post-Büchlein für... Brünn: Rudolf Rohrer, 1838.

Heitere Töne aus dem Posthorn des Scherzes und der frohen Laune, oder, Das Postbüchel für das Jahr 1846: ihren verehrungswürdigen Gönnern mit wahrer Hochachtung dargebracht von den k.k. Oberpostamts-Briefträgern in Prag. Prag: Jar. Pospjšil, [1845].

Brünner Postbüchel für das Jar... Brünn: Wilhelm Burkart, 185?–1862.

Post-Büchel für das Jahr... ehrfurchtsvoll dargebracht den hochverehrten Gönnern = Postownj knížka pro rok... věnována wssem wysoce wáženým přjznicům. Prag: M.J. Landau, 1854–1860.

Knížka poštovní c. k. Litomyšlského úřadu poštovního na rok 1862. V Litomyšli: [s.n.], 1862.

Poštovní knížka na rok...: všem přjznicům v nejhluší úctě věnováno. V Praze: Nákladem Josefa Bertla, [1870–1886].

4 Příklady ilustrací nalezneme na stránkách Österreichs „Post-Büchel“ zum Neujahr [online]. Dostupné z: <http://kurtzarchiv.com/2015/01/01/osterreichs-post-buchel-zum-neujahr/>

5 LAISKE, M. Časopisectví v Čechách 1650–1847: příspěvek k soupisu periodického tisku, zejména novin a časopisů. Praha: Státní knihovna ČSR, 1959. 179 s.

- Post-Büchel für das Jahr...: den hochverehrten Gönnern hochachtungsvoll gewidmet vom k.k. Postbriefträger.* Prag: Josef Bertl, 1870–1886.
- Poštovní knížka na rok...* V Mladé Boleslavi: Nákladem Josefa Blechy, [1878–1888].
- Poštovní knížka na rok 1881.* V Lounech: Nákladem A. Siegla, [1880].
- Poštovní knížka na rok...: velectěným příznivcům ve vši účtě věnuje...* V Praze: Tiskem a nákladem Jos. R. Vilímka, 1887–1942.
- Post-Büchel für das Jahr 1887: den hochgeehrten Gönnern gewidmet von...* Prag: Jos. R. Vilímek, 1887.
- Poštovní knížka na rok...: velectěným příznivcům v dokonalé účtě věnuje.* Kolín: Tiskem a nákladem J. L. Bayera, [1891?–1900?].
- Post-Büchel für das Jahr...: den geehrten Gönnern. Starkenbach: Alois Neubert, [1894?–1904?].*
- Poštovní knížka na rok...: svým velectěným příznivcům v nejhlubší účtě věnuje.* V Jilemnici: Tiskem a nákladem Aloisa Neuberta, [1898?–1903?].
- Poštovní knížka na rok...* V Praze: Nákladem místní skupiny říšského spolku poštov. a telegr. zřízenců v Rakousku se sídlem v Praze, [1903–1918].
- Post-Büchel für das Jahr...* Prag: Ortsgruppe des Reichvereines der k.k. Post- und Telegraphen-Bediensteten in Österreich, [1903–1918].
- Poštovní knížka na rok...: vevdážejným příznivcům v účtě veškeré věnováno.* V Semilech: Josef Glos, [1905–1948].
- Post-Büchel für das Jahr...: den hochgeehrten Gönnern in tiefster Ehrfurcht gewidmet...* Semil: Josef Glos, 1906–1910.
- Šťastný nový rok!* Brno: Polygrafia, [1930?–1932?].

POSTAL BOOKS

Summary: This paper deals with the postal books issued in Bohemia, Moravia and Silesia. The aim is to show the specific features this type of document has, such as the author / postman issue. At the end there is a bibliography of postal books.

Key words: Postal books, post service, Bohemia, Moravia, Silesia, 18th–19th century.

PhDr. Zdenka Bosáková (*1980)

Vystudovala obor Vědecké informace a knihovnictví na FF MU v Brně (1999–2004) a v roce 2011 absolvovala rigorózní řízení na ÚISK FF UK. Od roku 2004 pracuje v Národní knihovně, kde se věnuje katalogizaci knižní produkce 19. století a metodické a konzultační činnosti v této oblasti. Publikuje v odborných časopisech, zaměření článků je převážně na knižní kalendáře 19. století.

OBRAZOVÉ PŘÍLOHY

Ilustrace v poštovních knížkách na počátku 19. století

Obrázek č. 1: Hraba (1802).

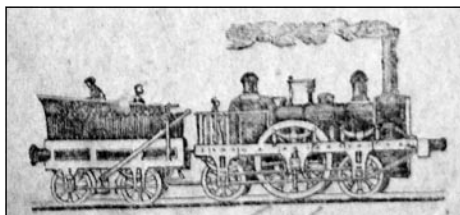
Obrázek č. 2: Haase (1817).

Obrázek č. 3: Haase (1820).

Obrázek č. 4: Landau (1825).

Obrázek č. 5: Pospíšil (1846).

Obrázek č. 6: Landau (1856).

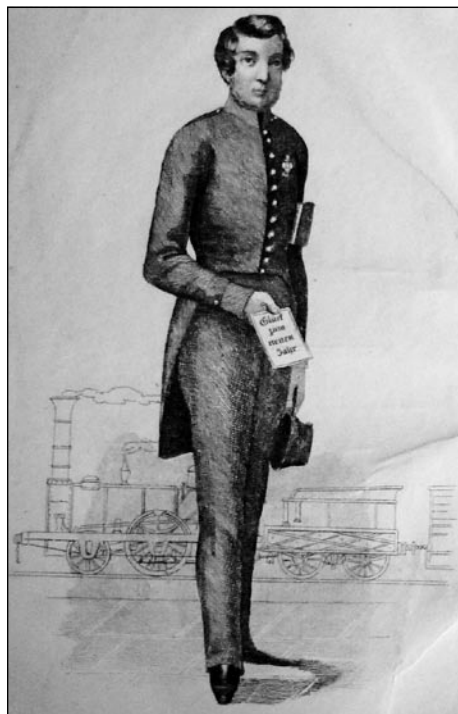
Vyobrazení poštáka na frontispisu / obálce

Obrázek č. 7: Jerábek (1831).

Obrázek č. 9: Vilímek (1887).

Obrázek č. 8: Pospíšil (1846).

Obrázek č. 10: Vilímek (1890).

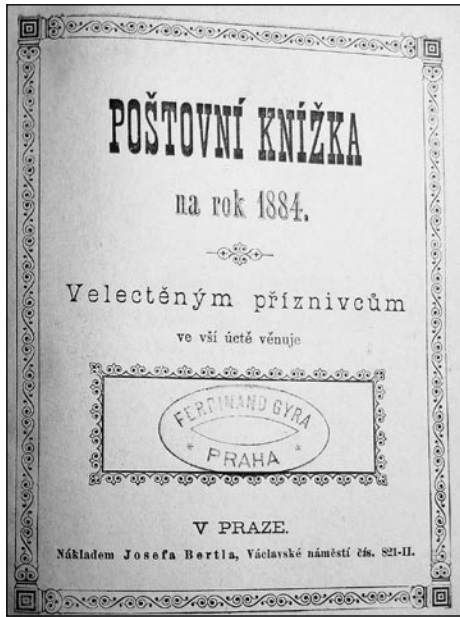

Obrázek č. 11: Vilímek (1894).

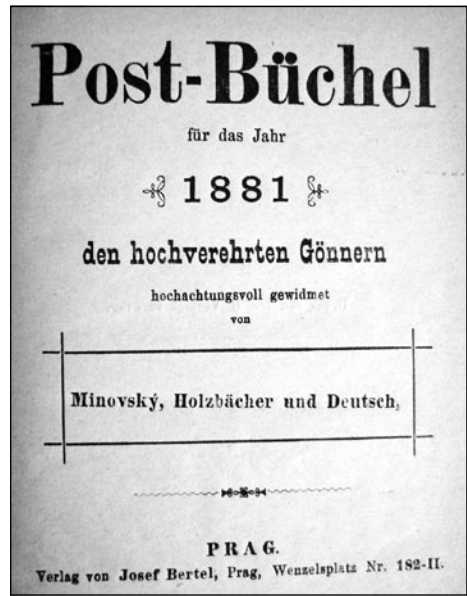

Obrázek č. 12: Neubert (1903).

Titulní stránka se jmény poštovních doručovatelů

Obrázek č. 13.

Obrázek č. 14.